

TARİHSEL SÜRECİ İÇİNDE DANTEL

Dr.R. Şebnem TEMİR

M.Ü. G.S.F. Tekstil Sanatları Bölümü, Yardımcı Doçent

Abstract: Lace is a distinguished textile formed by drawings consist of threads and holes, in order to create an aesthetic balance. According to the techniques used during its production, we called it bobbin lace or needle lace. In the course of time, lace created its own commercial balance with different names, comes from the variation of the pattern and techniques used in its production. When we talk about the industrial use of lace, it's seen that due to the technological developments, the production techniques of the lace also differed from time to time. But its importance in the Textile sector has never diminished since years.

Dantel, ona güzelliğini verecek şekilde, bir form üzerinde kümelenen ipliklerin ve aralarında oluşan boşlukların estetik dengesi olarak adlandırılabilir

Dantel sanatı tüm tarihi boyunca, hem bundan para kazananlar hem de hobi olarak yapanlar tarafından, kimi zaman pahalı aksesuarlar kimi zaman ucuz uygulamalar şekline dönüştürüldü, modadaki taleplere bağımlı olarak hem teknik hem stil olarak devamlı değişimler gösterdi, Bu değişimlerin sonuçları süzgeçten geçerek daha geleneksel ve yerel dantellere etki etti. Bu sanatı daha iyi anlayabilmek için danteli tarihsel süreci içinde izlemek gerekir.

Dantel oldukça sık kullanılmıştır, Geçmişin moda ve dekorasyon trendlerinin dantelden nasıl etkilendiğini, en net biçimde eski dantellerden izler bulabileceğimiz resmedilmiş desen ve aksesuarlarda, sanat galerilerinde yer alan tablolarla görebiliriz

Tekstilin bu özel ürünü ortaya çıkışından itibaren dış giyimde yaka, kol süsü, kravat kenarı, boyunbağı, peçe, şal, Şapka süsü, başlık çevresi, çorap, iç giyimde çamaşır süsü ve iç mekan tekstilinde perde, yatak ve çarşaf süsü, masa örtüsü, mobilya örtüsü gibi kullanım alanları için önemli miktarlarda üretilmiştir.

Dantel, imal edilmiş yöntemine göre; tek iplikte örme (tığ ve mekik danteli), çok ipliğin kenetlenmesi yoluyla (bobin danteli) ve endüstriyel üretim şekilleri gibi üç temel teknik grupta incelenebilir. Kronolojik sırası içinde 1778 yılında ilk kez patenti alınan ve daha sonra geliştirilen orijini çorap makinesi olan ilk tek iplikte

ilmeli dantel makinesinden, ticari açıdan önemli, alt zemin dantelinin seri bir şekilde üretilmesini sağlayan ve çok çözümlü sistemi esas kabul eden John Heathcoat'un 1809 yılındaki icadını ortaya sunmasına kadar, sadece el ile üretilen bir tekstil biçimiydi.

Görebildiğimiz en eski, tarz olarak bozulmadan günümüze kadar gelen dantel örnekleri İtalya'dandır. Ancak dantel üreticileri seyahat etmeye ve başka yerlerde çalışmaya başlayınca teknikler ve modeller uzak alanlara yayıldı. Daha sonra Fransa, İngiltere, İspanya, Belçika ve kuzey Avrupa ülkelerinde de üretilmeye başlandı. Danteller ilk çıkış noktalarının dışında, başka yerlerde de imal edildi ama ilk ürettikleri yörelerin isimleri ile ün kazandılar, kendilerine özgü stillerde tekniklerle dantel imal ederek şöhret kazanan şehir ve kasabaların adlarını yansıtabilecek şekilde Venedik Danteli, Lille Danteli gibi İtalyan ya da Fransız kökenli isimlerle anılan sayısız gruba ayrıldılar.

Tığ ile örülen dantel kadar, çok çözümlü sisteme dayalı bir üretim şekli olan ve bobin danteli adını alan dantel biçimini XV. yy.'dan itibaren özellikle İtalya'da daha sonra, başta Fransa, İspanya, XVI. yy.'ın sonunda İngiltere olmak üzere tüm Avrupa'da görebiliyoruz.

Dantelin ilk örneklerini Kilise için yapılmış tekstiller olarak görmekteyiz, fakat kısa zamanda, moda için uygun formlar yaratma konusunda, potansiyel kullanımını fark eden krallık ve aristokrasinin dikkatini çekti. XVII. yy.'ın sonlarında dantel öyle popüler hale gelmiştir ki büyük bir dantel endüstrisi oluşmuştur.

Hem bobin, hem tığ dantelinde kompozisyonlar tüm Avrupa da dolaşan model kitapları sayesinde birbirlerinden etkileniyordu. Bu dönemde bobin danteli profesyonel amaçlarla yapılmaktaydı, seri üretim adına basılı kitaplar oldukça önemliydi. Bu kitaplardan en eskisi 1524 basımıdır. İlk kez bobin danteli kalıpları ancak 1592'de Bindoni II, Monte II ile basılı olarak ortaya çıktı. çeşitli müzelerde kalıp kitapları kullanılarak yapılmış örneklerle rastlanmaktadır. Bu kitapların 16, 17 ve 18.yy dekoratif sanatlarına etkisi küçümsenmemelidir.

O devirde özgün olmak şimdi olduğu kadar değer taşıyıyordu.

Bobin danteli, ipliklerin birbirinin üstünden yer değiştirmesi ile oluşan bir örme biçimidir, geleneksel olarak birkaç çeşit keten ya da pamuk iplik kullanılır. Bu ipliklerle daha sistemli çalışabilmek için bobinler kullanılmıştır. Bu nedenle bu sanat "bobin danteli" olarak geçer. Keten ipliklerle sarı bobin çiftlerini, dantel yapımıcısının deseni takip edebileceği şekilde bir yastık üzerine iğnelenmiş parşömene uygulaması ile oluşturulur. Üzerinde çalışılan yumuşak alt zemin ise dantel yastığı olarak adlandırılır, bu nedenle bobin danteli "yastık danteli" olarak da bilinir. Daha karmaşık motifler çıkarmak için bazen bir kerede yüzlerce bobin kullanılıyordu. Parçalardan oluşan ikinci bir bobin danteli formunda ise, her biri ayrı, ayrı yapılmış motifler öyle bir beceri ile birleştiriliyordu ki ancak tekniği çok iyi bilen bir kişi bu dokumanın tek parça olmadığını anlayabiliyordu.

Aynı şekilde dantel modelleri ve bobinler de yörelere göre değişiklikler içermektedir. Geçmişte insanlar eşleri, sevgilileri ve kızları için bobinler yapmışlardır. Örneğin, kalp biçimi boncuk taşıyan bir bobin "Valentine" olarak adlandırılır ve genelde nişan teklifini belirtirdi.

Bobin danteli İtalya'da geliştirildi, sonraları kuzey Avrupa, özellikle de Flanders' de teknik mükemmel hale getirildi. İlk başlangıcı Venedik ve Milano gibi şehirlerde süsleme endüstrisinde çokça kullanılan örme şeritlerdi. Bunlar gibi ilk bobin danteller de oldukça ağırdılar. Elbise ve mobilyaların üstlerine kaplanan ve genellikle altın ve gümüş ipliklerle işlenmiş ipekten yapılan süslemelerden oluşmuşlardı. 16 yy'ın sonundan önce daha karmaşık teknikler oluşturuldu ve her biri ahşap, boynuz, kemik ya da fildişi bobinlere sarılmış giderek artan sayıda iplik kullanımı gündeme geldi. Bazen bu bobinler dantel dokuyucuların isimlerinin baş harfleri ya da özdeyişleri ile süslenirdi.

İtalya' da dantelin belli başlı merkezi, diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, zevki için para harcayabilecek zengin bir tüccar sınıfının yerleştiği büyük ticaret şehirleri ve tabii ki Venedik'ti. Dönemin özelliği olarak 16.yy ve 17.yy başlarında üretim sivri köşeli yakalar ve kenar süsleri üzerinde yoğunlaştı. Özellikle Venedik, kaliteli ketenden, votka ile yükseltilmiş bir iğne danteli türü ile öne çıktı. Özellikle Kilisenin mobilya, dekorasyon işleri için dizayn edilen iri delikli Venedik danteli en çok kullanılan dantel haline geldi. Bu dantelin Kostümler için kullanılmak üzere yaratılan, kar tanesi düğümler ile kabartılan, daha ufak ve daha güzel varyantı ise Neige danteli olarak tanındı. Tüm bu dantellerdeki

düzenlemelerde, çeşit, çeşit yapraklar ve çiçeklerle süslü zengin ipek desenlerinde de görülen motifler yer alır. Seyrek olarak figürlere de rastlanabilir.

Genel olarak dantel önceleri soyluların kullanımı için köylüler tarafından büyük zorluk ve el işçiliği ile yapılıyordu. XVIII. yy'ın sonlarında bile dantel üreticileri günde 16-18 saat çalışıyorlardı. Dantel kirlenmesin diye ateş yakmaları yasaktı, soğukta ancak içi kömürle doldurulmuş kapalı bir mangal ile ayaklarını ısıtabiliyorlardı.

17.yy'da dantel satışı o şartlarda ülkeler arası bir olaydı. 1662 gibi erken bir tarihte bile İngiliz Parlamentosu, dantel kullanma zevki için ülke dışına çok fazla para transfer edildiği gerekçesi ile Brüksel'den dantel ithalatını yasaklayan bir kanun çıkarmaya zorlanmıştı.

Dantel tarihinde Alençon ve Argentan ikiz merkezleri önemli bir yere sahiptir. Bu merkezler 17.yy'dan itibaren çok güzel iğne dantelleri üretmektedir. 1638-1715 yılları arasında 14. Louise zamanında 1630 ve 80lerin titiz işlenmiş elbiselerinde altın ve gümüş, bobin danteller ile kullanıldı. Bu bölgedeki dantel yapım endüstrisi, 14.Louise'nin finans bakanı Colbert tarafından Fransa'nın kapitalinin dantel satın almak için dışarı, özellikle İtalya'ya kaçmasını engellemek için ortaya atılmıştır. Açık öyle büyümüştür ki Colbert zaten bir cins dantel ve örme endüstrisine sahip Normandiya'da, 9.Charles tarafından büyük bir dantel patronu olan Catherine de Medici'ye verilen Alençon dükliğünde, büyük bir yatırım yapmıştır. 1665'de krallık düzeni özel imtiyazlarla, kralın maiyetinin ihtiyaçlarını karşılaması için "Fransız danteli" imalatını organize etmiştir. 17 Kasım 1667'de yeni bir kanunla her cins yabancı dantelin satılması ya da kullanılması yasaklandı. 17 Mart 1668'de benzer kanunlar çıkarıldı. Fransızlar işi ciddi tutuyordu ve bir sonraki 10 yıl boyunca Fransa'da sadece Fransız danteli kullanıldı. Aynı dönemde İngiliz dantel tüccarları önce Brüksel dantel yapımıcılarını ülkelerine getirmek için bazı başarısız girişimlerde bulunmuşlardı. Sonraları ise geniş hacimli bir kaçakçılık faaliyeti başladı.

17.yy döneminin sonsuz düğümler içeren figürlerle süslü çok aranan Brüksel dantellerinden günümüze çok az örnek kalmıştır. 18.yy döneminden kalan dantel örnekleri de oldukça önemlidir. 18.yy dantelinde genel eğilim muslin türü kumaşlarla kullanılmasıydı. Yüzyılın başında çok az bir ağ zemin alan üzerinde neredeyse tamamı çiçek ve diğer motiflerle süslenmiş durumdaydı. Yüzyılın sonlarına doğru ağ zemin-desenli alan oranı değişti.

Günümüzde kullanılmayan başka bir 18.yy dantel aksesuar büzgülü kol volanlarıydı. 18.yy başında volanlar ince ve dilimliydı. Kullanılan danteldeki desenler merkezi bir motiften başlayıp giderek inceliyordu. 1720'de çift kat volan moda oldu. 1730'da danteller genelde muslin üst volanlara adapte edilerek ortaya çıktılar. Üç kattan oluşan volan biçimi, 1750'lerde ortaya çıktı. Erkeklerin giysi kollarında yer alan dantel volanlar daha basitti. Sonradan pamuk ve muslinden daha basit modellere dönüştü, dantel aksesuarların önemi azaldı ve modası geçti.

Gerçi 19.yy'da az da olsa giyimde bir parça dantel hala erkekler tarafından aranıyor ama dantel en çok kadınların peçe, şal ve diğer aksesuarları için kullanılıyordu. Aynı dönemde birçok dantel türü artık makine ile üretiliyordu. Bugün el yapımı dantel geleneği sürmektedir ancak muhteşem örnekler yaratılamamaktadır. Yine de elde dantel yapım teknikleri elyafa dayalı sanatı akımlarında yenilenerek tekrar kullanılmaya başlanmıştır.

Günümüze gelen dantellerin çoğu "lappet" olarak adlandırılan, moda uygun olarak giyilmesi zorunlu bir cins başlık formundadır. Güzel ve şık giyinmiş her kadın arkası volanlarla ve dantelle süslü bir başlık giymek zorundaydı. Danteller başlığın tüm çevresinden aşağı sallanır ve yüzü çevrelerdi. Boyları değişirdi ama genelde yaklaşık 50 cm uzunluğunda olurlardı. 1690 ve 1789 yılları arasında pahalı ve değerli, dikkatli korunan önemli bir aksesuar olarak kullanıldılar. Farklı stilleri içeren karakterleri sayesinde hangi tarihlere ait oldukları hemen anlaşılabilir. 1690'larda danteller dardı ve başlık arkaları kare biçiminde bitiyordu. 1710'da dantel alanlar genişledi, ancak hala kare şeklinde son buluyorlardı. 1720'de kalın ve giysi benzeri öldular. 1730'da taraklı köşeleri ile genel beğeniye yansıtıyordu. 1740'da bu danteller yuvarlak köşeli ve ağ zemin dokulu olarak üretildiler. 1760'larda geleneksel ipekli kumaş desenlerinde de gözlenen ufak çiçeklerle süslandiler. 1770 Fransız modelleri dışında 1780'in dantelleri hemen, hemen keskin ve düzgün kenarlıydı. Bu çağın kule gibi şapkaları için en 1.5 m uzunluğunda dantel gerekiyordu.

Danteller belli bir dönem mücevher kadar pahalı ve onun kadar dikkatli korunan önemli aksesuarlar olarak var olmuşlardır.

Karakteristik özelliği, motiflerin ufak toplu iğne delikleri ile belirlenmesi olan Vallenciennes, bobin danteli benzer bir tarihsel evrim geçirdi. Bu dokuma işlemi bir kerede bir yastık üzerinde yapıldığı için çok sayıda iğne gerekiyordu ve bu da her 20 cm de bir, dantelin yastıktan sökülmesini gerektiriyordu. Bu teknik zorluktan dolayı Vallenciennes çalışanları bir günde, Lille dantel üreticilerinin yarısı kadar dantel

üretebiliyorlardı. Bu cins dantelden yapılmış bir erkek volanının üretilmesi günde 15 saatlik bir çalışma ile 10 ay alıyordu. Vallenciennes danteli en ünlü dönemine 3000 dantel işçisinin istihdam edildiği 1720'de ulaştı. Buna rağmen 17. yy Vallenciennes dantelleri günümüze pek az ulaşmıştır. Kilise danteli olarak kullanılmak için fazla dayanıksız idiler. Günümüze gelen parçalar ensiz dar parçalar ve "lappet" lerdir.

1789'daki Fransız ihtilalinden sonra dantel birden ortadan kayboldu ancak daha sonraları hem çok özel ve değerli el yapımı ürünler, hem de daha ucuz ve daha az değerli endüstriyel kopyalar olarak geri döndüler.

1840'da Chantilly tarafından yapılan güzel çiçek motifleri ile süslü mat siyah ipek dantel önem kazandı. Bu tarz 1860'a kadar çok arandı, modayı yönlendirdi ve birçok merkezde makineler tarafından kopya edildi.

El yapımı danteller içinde bulabileceğiniz en sık rastlanan ve en güzelleri Brüksel dantelidir ve en sık rastlanan formları bobin danteli çiçekler, makinede yapılmış ağ zemin üzerine applike edilmiş ve incelikle işlenmiş yaprak desenleridir. Dantelin arka tarafından incelenirse ağın çiçeklere dokunmadan geçip gittiği görülebilir. Bu teknikle yapılmış düğün tülleri özellikle çekicidir. Çoğu 19.yy sonundan bu güne gelebilmiştir. 19.yy Brüksel dantelinin başka çekici bir örneği gaze danteli adını alan bir çeşit tığ dantelidir. Bu dantel için 18.yy dantelinin 19.yy yansıması da diyebiliriz. Brüksel dantelinde hem bobin, hem tığ danteli uygulamaları, aynı floral yapıyı paylaşırlar, daha kalın ve farklı malzeme kullanılarak dokunmuş karakteristik damarları ile yapraklar ve yassı güllerden oluşan yakalar, başlıklar, şallar 1893'deki Şikago Sergisinde sergilenmiştir.

Makinede endüstriyel dantel yapma çabaları 1778 de ilk patent, 1809 da John Heatcoat'un icadı, 1812'de Pusher Makinesi ve 1813'de Leaver's makinesi ile etkinlik kazandı. 1839'da Pusher'e, 1841'de Leavers'e Jacquard mekanizmasının monte edilmesi ile verimlilik başladı.

John Livesey'in 1846'da icat ettiği perde-ağ-makinesi önemli gelişmelerden biri oldu. Bu makine Nottingham dantel endüstrisinin ana kısmını şekillendirdi. Zamanla, 1851'deki Büyük Fuar'da jürinin raporuna göre makineler, Caen ve Chantilly'nin harikulade siyah dantellerinin gerçekten güzel benzerleri yapmışlardı. Modellerin düzgün kopyalandığı ve fiyatın %75 daha ucuz olduğu görülmüştü. Buna rağmen el işi dantelin de pazarı tüm kalitede danteller adına yaşamaya devam etti. Bunun nedenlerinden biri orta sınıfın yükselişi, nüfus artışı ve dünya çapına bir pazarın açılmasıydı.

Endüstri, Empress Eugenie gibi moda liderleri için kaliteli dantel üreten, Bayeux ve Verde'de Auguste Lefebure, Paris ve Brüksel'de Delisle et Cie gibi büyük uluslararası firmalar tarafından yönlendiriliyordu. Bu şirketler tüm dünyaya açık fuarlarda da hakim durumdaydı ve devamlı ince, kaliteli ve teknik olarak mükemmel parçalar üretip sergiliyorlardı. 1840'ların kıvrımlı desenleri, 1850'lerde doğal çiçek aranjmanlarına doğru değişim göstermişti. 1860'larda daha detaylı alt yapısı olan dizaynlara yönelik başladı. Belli başlı firmalar kitle üretimi için daha günlük kullanıma uygun danteller yapmaya başladılar. Bu çeşit dantelleri Fransa'da Le puy, İtalya'da Cantu, Saxony' de ve Pellestrina' da da görmek mümkündür.

Koleksiyonlarda Malta danteli gibi ipekten yapılmış örnekler yanında , yaklaşık 1860'ların ürünü, malzemesi pamuk olan kare formunda ya da dikdörtgen siyah dantel şallar yer almaktadır. Güzel işlenmiş bu danteller genelde makine danteli olup sadece dikişlerin dış tarafları bobinler yardımı ile yapılmıştır. Günümüze çok az ulaşmış bu danteller dokununca sert, katı bir kumaş hissi vermektedir ve bunlar da bir dönemin özelliğini yansıttığı için değerli parçalar olarak tanımlanabilir.

Aynı dönemden günümüze kalan yaka ve kol ağzlarının bir kısmı kimyasal yolla oluşturulmuş dantel grubu içinde yer almaktadır. Bunlar el yapımı dantellerle karıştırılabilecek şekilde rölyefli bir görünüş sergilerler. Bu teknik zeminde kullanılan kumaşı eriterek makine ile işlenmiş dokumaları dantele dönüştürüyordu.. Bu tip danteller ipek ipliğin makine ile işlenmesi sonucu oluşurlar. İpek zeminin eritilmesi ile motiflerin ana hatlarının görülebildiği karışık bir doku elde edilir, bu görüntü el yapımı dantellerde bulunmayan karakteristik bir özelliktir. Bu da Venedik dantelleri dahil tüm iğne danteli işinin kopyalanabilmesi anlamına geliyordu. 1880'lerde ekonomik bir teknik olarak sunulmuş ve kullanılmıştır. İsviçre'deki St. Gallen, üretimin ana merkeziydi, ve orada üretim yapanlar hem kopyalama tekniğini uyguluyor, hem de art nouveau stilini de yansıtan avangard danteller üretiyorlardı.

Dantel üreticileri hem el, hem makine danteli konusunda 1890 ve 1900'lardaki dantelin yeniden önem kazanması sırasında stillerini devamlı geliştirdiler. El yapımı dantel, aranılır olma özelliğini, İngiltere'de Endüstri Devrimi sırasında daha hızlı dokunabilen, dolayısı ile çok

dağı ucuza üretilen makine danteli ortaya çıkana ve farklı sosyal sınıflar arasında yayılana dek korudu. Dantele verilen bu önem, sosyal ve ekonomik değişikliklerin ön plana çıkması ile dantel endüstrisini yıkıma götürdü, 1.Dünya savaşı kadar devam etti. Dantelin yaşamını sürdürmesi için çalışmalar yapıldı. Belçika'da savaş sırasında ve savaştan sonra bazı nefis örnekler yaratıldı. 2.Dünya savaşına dek de Burano, Cantu ve Genoa yakınlarında yerleşen İtalyan endüstrisi özellikle dantelle süslenmiş keten pazarını elinde tutmak için uğraştı. Aynı dönemde dantel talebinin büyük bir kısmı makine danteli ile karşılandı. Bunlar da estetikten yoksun değildi ancak makinede üretilmiş bir dantel yakından bakıldığında elde işlenmişin dokusuna sahip olamazdı ve insanda aynı etkiyi uyandırmıyordu. 2.Dünya savaşıdan önce pek değer verilmeyen makine danteli 1950'lerde Balenciaga ve Dior gibi modacılar tarafından kullanılması ile yükselişe geçti.

20.yy'da dantel, uygulayıcılar tarafından yapılan sıradan parçaların üretimine dönüş oldu. Köklerini daha avangard bazı dantel okullarından alan bu gelişim, Doğu Avrupa ve Almanya'da başladı ve 2.dünya savaşı sonrasında Belçika, Hollanda ve A.B.D' ye yayıldı. Bu akım, dantel becerisini geleneksel bir tarzda korumak isteyen amatörler arasında taraftar bulmaktadır.

Günümüzde el yapımı dantel çok özgün örneklerle karşımıza çıkmamakta, daha çok hobi olarak gönül vermiş kişiler tarafından ya da çok özel ve pahalı siparişler için az miktarda üretilmektedir. Buna karşın endüstri ürünü makine danteli, bilgisayar destekli tezgahların da katkılarıyla pek çok alanda kullanılmak üzere oldukça fazla miktarda üretilmektedir

KAYNAKLAR

Silk, Jacques Anquetil, Flammarion, NY, 1996.

5000 Years Of Textiles, Jannifer Harris, Second Ed., British Museum Press, London, 1995.

Textiles In The Art Institute Of Chicago,Christa C.Mayer Thurman, The Art Institute Of Chicago,1992.

The Illustrated History Of Textiles, Madeleine Ginsburg. Studio Editions, London,1991.

De Techniek Van Het Kantklossen, Annelie Van Olffen. Canteleer bv, De Bilt, België, 1981.